

9.

DOSKONALENIE UMIEJĘTNOŚCI INTERPERSONALNYCH W PRACY WYCHOWAWCZEJ I WSPOMAGANIA ROZWOJU DZIECI

W PLACÓWCE WSPARCIA DZIENNEGO

Placówki wsparcia dziennego nazywane zwykle **światlicami środowiskowymi** są jednostkami organizacyjnymi wspierania rodziny w zakresie pomocy w opiece i wychowaniu dzieci z rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. W pracy z dzieckiem współpracują z rodzicami/opiekunami, placówkami oświatowymi i podmiotami leczniczymi. Uczestnictwo dzieci w zajęciach jest nieodpłatne i dobrowolne (chyba że dziecko zostanie skierowane do placówki przez sąd). Przy zapewnieniu opieki nad dziećmi oraz przy wykonywaniu innych czynności związanych z realizacją zadań placówki mogą korzystać z pomocy wolontariuszy.

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej¹ podzieliła placówki na kilka kategorii. Placówki wsparcia dziennego mogą być prowadzone w formie:

- **Opiekuńczej**, prowadzona w formie kół zainteresowań, świetlic, klubów i ognisk wychowawczych – zapewniającej opiekę i wychowanie, pomoc w nauce, organizację czasu wolnego, zabawę i zajęcia sportowe, rozwój zainteresowań,
- **Specjalistycznej** – zapewniającej:
 - 1) socjoterapię, terapię, korekcję, kompensację, logopedię;
 - 2) indywidualne programy korekcyjne, psychokorekcyjne lub psychoprofilaktyczne, w szczególności terapię pedagogiczną, psychologiczną, socjoterapię,
- **Podwórkowej** – realizującej animację i socjoterapię. Celem działalności placówki prowadzonej w formie pracy podwórkowej jest street-working, czyli udzielanie wsparcia dzieciom i młodzieży „ulicznej”.

W jednej placówce można łączyć w/w formy.

¹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (Dz.U.2017, poz. 697).

Celem działalności placówki wsparcia dziennego jest przede wszystkim wspieranie rozwoju dzieci i młodzieży, wyrównywanie zdiagnozowanych deficytów oraz oddziaływanie na środowisko młodego człowieka, w szczególności zagrożone wykluczeniem społecznym.

W ocenie NIK z 2015 r. placówki te świadczą pomoc adekwatną do potrzeb dzieci i mimo skromnych warunków prawidłowo realizują swoje zadania: ich praca pozytywnie wpływa na rozwój osobowości dzieci, ich postępy w nauce oraz kształtowanie relacji społecznych opartych na wzajemnej pomocy, współpracy i solidarności. Jednak placówki te (pomijając świetlice szkolne) funkcjonują tylko w 18 proc. gmin w Polsce, co znacznie ogranicza ich dostępność².

Główną przyczyną, dla której dzieci kierowane są do placówki wsparcia dziennego, jest bezradność rodzin w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. W 2015 r. w skontrolowanych gminach tylko jedna piąta z 10,8 tys. dzieci z rodzin wieloproblemowych uczęszczała do placówek wsparcia dziennego. A w skali kraju szacunkowy wskaźnik był jeszcze niższy, wynosił ok. 9 proc. Gminy, które nie utworzyły takich placówek na swoim terenie, wskazywały jako przyczynę brak środków finansowych. Argumentowały też, że na ich terenie działają świetlice szkolne. Tymczasem placówka wsparcia dziennego może mieścić się w budynku szkoły, nie pełniąc funkcji świetlicy szkolnej. Zdaniem NIK, z uwagi na specyfikę potrzeb dzieci z rodzin, które mają trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, świetlice szkolne nie są w stanie zapewnić im adekwatnej pomocy głównie z uwagi na brak możliwości indywidualnej pracy z dzieckiem.

Funkcje świetlicy/zadania opiekuna/ wychowawcy :

- **Opiekuńcza** – zapewnienie opieki, zaspokajania podstawowych potrzeb dzieci, takich jak: bezpieczeństwo, akceptacja, radość oraz zapewnia warunki sprzyjające zdrowiu i prawidłowemu wzrastaniu
- **Wychowawcza** – kształtowanie postaw dzieci, ich zachowań oraz cech, które są niezbędne w życiu społecznym. Ważną funkcją wychowawczą jest przygotowanie uczniów do podejmowania samodzielnych inicjatyw, kształtowania postaw twórczych, utrwalanie nawyków zagospodarowania czasu wolnego, przestrzeganie zasad kultury i wzajemnego szacunku.
- **Edukacyjna** – rozbudzanie ciekawości poznawczej, rozpoznawanie uzdolnień i mocnych stron dziecka

² <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/funkcjonowanie-placowek-wsparcia-dziennego-dla-dzieci.html>

- **Profilaktyczno-terapeutyczna** – aktywizowanie uczniów, wspieranie ich uzdolnień i zainteresowań, kształtowanie pozytywnych relacji interpersonalnych, prowadzenie wstępnej interwencji; w jej ramach wyróżnia się działania
 - *społeczne* polegające na uspołecznianiu dzieci i wdrażaniu ich do działań grupowych, do umiejętności współżycia i współpracy, podejmowania aktywności dla wspólnego dobra.
 - *kompensacyjne* dotyczące wyrównywania różnic kulturowych, likwidowania lub minimalizowania zaniedbań wychowawczych i w nauce osiągnięć³.

Przesłankami przyznania pomocy w placówce wsparcia dziennego powinny być w szczególności sytuacje gdy, dziecko i/lub rodzinę dotyczą poniższe problemy:

- deficyty emocjonalne i miłości w rodzinie,
- niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży lub zagrożenie niedostosowaniem,
- sprawianie problemów wychowawczych,
- brak wzorców i systemu wartości w rodzinie,
- bezradność rodziców w sprawach opiekuńczo – wychowawczych,
- niski status ekonomiczno-społeczny rodziny,
- problemy socjalne i materialne rodziny,
- inne problemy w rodzinie (w tym np. alkoholizm, przemoc),
- deficyty edukacyjne dzieci,
- specjalne potrzeby edukacyjne i społeczne dzieci,
- inne deficyty dzieci i młodzieży, także głębokie wynikające np. z choroby, niepełnosprawności czy uzależnień,
- zamieszkiwanie na obszarze zdegradowanym⁴.

³ M. Jordan, *Pedagogiczne i społeczne aspekty pracy świetlicy szkolnej*, [w:] Z. Brańka (red.) *Z problematyki pedagogiki społecznej i opiekuńczej*, Kraków 1995

⁴ *Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego na terenie Małopolski*, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 253/2017 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 23 lutego 2017 r. <http://www.rpo.malopolska.pl>

ŚWIETLICA – przestrzenią czasu wolnego

Funkcjonowanie świetlic

Termin „świetlica” obejmuje podmioty wypełniające różne zadania i działające na podstawie różnych aktów prawnych (istnieją np. świetlice szkolne, środowiskowe, socjoterapeutyczne, wiejskie, świetlice przy domach kultury).

Przepisy stanowią, że szkoła publiczna *powinna* (użyte określenie „powinna” nie oznacza fakultatywności a obowiązek zorganizowania i prowadzenia przez szkołę świetlicy. Wyrok WSA z 02.07.2013 –II SA/Wa 616/13 – rozwiewa wątpliwości –precyzuje obowiązek) zapewnić uczniom możliwość korzystania ze świetlicy. Zadaniem tego rodzaju świetlicy jest wspieranie szkoły w realizacji jej działań statutowych. Podstawą prawą funkcjonowania świetlic szkolnych jest Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 95, poz. 425) oraz Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. Nr 61, poz. 624) oraz znowelizowane zmiany w ustawie o systemie oświaty dotyczące zasad funkcjonowania świetlic szkolnych Art. 67 ustawy o systemie oświaty (Dz.U. z 2014 r. poz.642).⁵

Praca w świetlicy szkolnej jest wolna od sztywnych rygorów toku dydaktycznego, daje więc szansę dla twórczej pracy pedagogicznej, ale wymaga właściwej organizacji.

Nowelizacja ustawy o systemie oświaty z dnia 24 kwietnia 2014 r. wprowadziła nowe ustawowe zobowiązania dotyczące uruchamiania i pracy świetlicy szkolnej.

Głównym impulsem do zmiany w tym zakresie było zapewnienie jakościowo lepszej opieki świetlicowej w szkołach, szczególnie dla najmłodszych uczniów. Zgodnie z przepisami znowelizowanej ustawy szkoła obowiązana jest na wniosek rodziców zapewnić zajęcia świetlicowe dla uczniów, którzy pozostają w niej dłużej ze względu na czas pracy opiekunów lub w przypadkach, gdy organizacja dojazdu do szkoły lub inne okoliczności wymagają zapewnienia opieki w szkole.

Kwalifikacje nauczycieli świetlicy

Kwalifikacje do zajmowania stanowiska nauczyciela-wychowawcy w świetlicach szkolnych posiada osoba, która posiada wszelkie niezbędne kwalifikacje do zajmowania stanowiska nauczyciela w danym typie szkoły, w której prowadzi się świetlicę (§ 24 *Rozporządzenia w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli*), tj.:

⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. Nr 61, poz. 624).

- ukończyła studia wyższe na kierunku pedagogika w specjalności odpowiadającej prowadzonym zajęciom oraz posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
- ukończyła studia wyższe na dowolnym kierunku (specjalności) i studia podyplomowe z zakresu prowadzonych zajęć oraz posiada przygotowanie pedagogiczne, lub
- ma kwalifikacje wymagane do zajmowania stanowiska nauczyciela w danym typie szkoły, w której prowadzona jest świetlica szkolna⁶.

Kwalifikacje osób pracujących z dziećmi w placówce wsparcia dziennego

Osobą pracującą z dziećmi w placówce wsparcia dziennego może być osoba posiadająca następujące kwalifikacje:

1) w przypadku wychowawcy:

- a) wykształcenie wyższe: na kierunku pedagogika, pedagogika specjalna, psychologia, socjologia, praca socjalna, nauki o rodzinie lub na innym kierunku, którego program obejmuje resocjalizację, pracę socjalną, pedagogikę opiekuńczo-wychowawczą lub na dowolnym kierunku, uzupełnione studiami podyplomowymi w zakresie psychologii, pedagogiki, nauk o rodzinie, resocjalizacji lub kursem kwalifikacyjnym z zakresu pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej,
- b) co najmniej wykształcenie średnie i udokumentuje co najmniej 3-letni staż pracy z dziećmi lub rodziną;

2) w przypadku pedagoga – tytuł zawodowy magistra na kierunku pedagogika albo pedagogika specjalna;

3) w przypadku psychologa – prawo wykonywania zawodu psychologa w rozumieniu ustawy z dnia 8 czerwca 2001 r. o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów (Dz. U. poz. 763 i 1798 oraz z 2009 r. poz. 120 i 753);

4) w przypadku osoby prowadzącej terapię – udokumentowane przygotowanie do prowadzenia terapii o profilu potrzebnym w pracy z dzieckiem i rodziną

5) w przypadku opiekuna dziecięcego – ukończoną szkołę przygotowującą do pracy w zawodzie opiekuna dziecięcego lub pielęgniarki albo studia pedagogiczne⁷.

⁶ A.Pery, D. Kmita, *Świetlica – szkolną przestrzenią czasu wolnego. Funkcjonowanie świetlic szkolnych. Poradnik dla gmin i dyrektorów szkół*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014.

⁷ Art. 26. Dz.U.2017, poz. 697.

Personel merytoryczny placówki w zależności od potrzeb stanowią między innymi:

- wychowawca
- pedagog, w tym także pedagog ulicy
- psycholog
- logopeda, arteterapeuta, socjoterapeuta, instruktorzy zajęć edukacyjnych, muzycznych, artystycznych, sportowych, informatycznych i inni terapeuci
- opiekun dziecięcy
- wolontariusze

Zadania i obowiązki wychowawcy/opiekuna świetlicy

Personel PWD w swojej pracy powinien:

- dbać o wysoką jakość i skuteczność świadczonych usług,
- kierować się zasadą dobra uczestników i ich rodzin,
- kierować się zasadą poszanowania godności uczestników,
- współpracować z rodziną, instytucjami i organizacjami społecznymi.

Wychowawca/opiekun świetlicy jest animatorem czasu wolnego

Wychowawca placówki wsparcia dziennego/świetlicy w szczególności:

- odpowiada na potrzeby dzieci i młodzieży,
- pomaga w wychowaniu i opiece,
- umożliwia rozwijanie zainteresowań, talentów, predyspozycji, pasji,
- wspiera rozwój osobisty, rozwija osobowość,
- buduje poczucie własnej wartości,
- wzmacnia motywację do działania,
- stymuluje rozwój społeczny dzieci i młodzieży,
- pozwala nabywać kluczowe kompetencje,
- uczy funkcjonowania w różnych sytuacjach społecznych, rodzinnych, rówieśniczych,
- ogranicza wyuczoną bezradność,
- kompensuje zdiagnozowane deficyty rozwojowe,

- wyrównuje szanse w dostępie do dóbr i usług,
- kształtuje zachowania prozdrowotne⁸.

Nauczyciel-wychowawca świetlicy powinien: **posiadać bogaty warsztat pracy**, lecz nie może liczyć na szeroką ofertę w postaci gotowych programów, publikacji czy wzorcowych scenariuszy. Ma to duży **walor twórczy**, gdyż sam decyduje o tematyce i przekazywanych dzieciom treściach oraz **dostosowuje do nich właściwe i adekwatne do wieku metody i techniki zajęć świetlicowych**.

Ważne cechy kompetentnego wychowawcy – otwartość, elastyczność i umiejętność słuchania.

Do zadań wychowawcy świetlicy szkolnej należy w szczególności:

- organizowanie pomocy w nauce, tworzenie warunków do nauki własnej, przyzwyczajanie do samodzielnego myślenia;
- organizowanie gier i zabaw ruchowych oraz innych form kultury fizycznej w pomieszczeniu i na świeżym powietrzu mających na celu prawidłowy rozwój fizyczny dziecka;
- organizowanie zajęć mających na celu ujawnienie i rozwijanie zainteresowań, uzdolnień;
- stworzenie warunków do uczestnictwa w kulturze, kształtowanie kulturalnych nawyków życia codziennego;
- upowszechnienie zasad kultury zdrowotnej, kształtowanie nawyków higieny i czystości dbałości o zachowanie zdrowia;
- rozwijanie samodzielności oraz społecznej aktywności;
- współdziałanie z rodzicami, nauczycielami, wychowawcami i środowiskiem lokalnym⁹.

⁸ Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego...

⁹ K. Socha –Kołodziej, *Świetlica*, [w:] J. Brągiel, S. Badora, (red.), *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, Wyd. WSP w Częstochowie, Częstochowa 1997.

⁹ Tamże.

Zajęcia świetlicowe mają za zadanie wspierać wielokierunkowo rozwój psychiczny i emocjonalny dzieci. Są one ważnym łącznikiem między działaniami rodziny i placówką w wychowaniu dziecka, łączą obowiązki rodziców z kontynuacją działań wychowawczo-opiekuńczych szkoły czy innej placówki wsparcia dziennego.

Różnice indywidualne między dziećmi sprawiają, że należy podejmować wobec każdego z nich odmienne działania: opiekuńcze, wychowawcze, edukacyjne i profilaktyczno-terapeutyczne. Oznacza to konieczność liczenia się ze stanem psychofizycznego rozwoju dziecka oraz warunkami środowiskowo-wychowawczymi, w jakich wzrasta.

Realizację zadań placówek wsparcia dziennego/wychowawców określa się wówczas, gdy zapewnione jest co najmniej:

- a) praca z dzieckiem prowadzona w oparciu o indywidualny plan wsparcia, opracowany z uwzględnieniem diagnozy sytuacji problemowej, potencjału, predyspozycji, potrzeb dziecka oraz jego rodziny;
- b) równoległa praca z dzieckiem oraz rodzicami/opiekunami;
- c) stała współpraca z placówkami oświatowymi, podmiotami leczniczymi oraz innymi instytucjami istotnymi z punktu widzenia wsparcia dzieci i rodzin;
- d) funkcjonowanie placówki w sposób adekwatny do potrzeb dzieci i rodzin (np. w dni wolne, weekendy oraz wieczory);
- e) oferta usług świadczonych przez placówkę obejmująca:
 1. w przypadku placówek prowadzonych w formie opiekuńczej:
 - opiekę i wychowanie,
 - pomoc w nauce,
 - organizację czasu wolnego, zabawę i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań;
 2. w przypadku placówek prowadzonych w formie specjalistycznej, w szczególności:
 - organizację zajęć socjoterapeutycznych, terapeutycznych, korekcyjnych, kompensacyjnych oraz logopedycznych,
 - realizację indywidualnych programów korekcyjnych, psychokorekcyjnych i psychoprofilaktycznych;
 3. w przypadku placówek prowadzonych w formie podwórkowej:
 - realizację działań animacyjnych i socjoterapeutycznych.

O szczegółowych elementach oferty placówki przesądza charakterystyka jej adresatów -potrzeb, problemów i możliwości dzieci i młodzieży korzystających z placówki oraz ich rodzin.

Praca z dzieckiem

Praca z dzieckiem w placówkach polega na:

- rozwijaniu zainteresowań,
- organizacji czasu wolnego,
- organizacji zabaw i zajęć sportowych,
- prowadzeniu zajęć tematycznych,
- pomocy w nauce,
- rozpoznaniu potrzeb dziecka w kontekście jego sytuacji rodzinnej,
- pomocy w radzeniu sobie z życiowymi problemami, kryzysami (rodzinnymi, szkolnymi, w relacjach z rówieśnikami, itp.).

Realizacja powyższych zadań nastąpić może poprzez:

1. **Rozwijanie kompetencji kluczowych.**
2. **Praca w oparciu o indywidualne plany wsparcia.**
3. **Równoległa i stała praca z dzieckiem oraz rodziną.**
4. **Podnoszenie poziomu umiejętności pracowników.**

Ad. 1. Rozwijanie kompetencji kluczowych

W przypadku placówek wsparcia dziennego w formie opiekuńczej oraz placówek prowadzonych w formie pracy podwórkowej otrzymujących wsparcie ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego i Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego na lata 2014-2020 obowiązkowa jest realizacja zajęć rozwijających co najmniej dwie z ośmiu kompetencji kluczowych wskazanych w Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie – do wyboru według zdiagnozowanych potrzeb.

Według zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady do kluczowych kompetencji należą:

1. porozumiewanie się w języku ojczystym;

2. porozumiewanie się w językach obcych;
3. kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne;
4. kompetencje informatyczne;
5. umiejętność uczenia się;
6. kompetencje społeczne i obywatelskie;
7. inicjatywność i przedsiębiorczość;
8. świadomość i ekspresja kulturalna.

Rekomenduje się kształtowanie u dzieci i młodzieży korzystających z placówki wsparcia dziennego więcej niż dwóch kompetencji kluczowych oraz realizację zajęć rozwijających kluczowe kompetencje także w placówkach wsparcia dziennego prowadzonych w formie specjalistycznej.

Ad. 2. Praca w oparciu o indywidualne plany wsparcia

Placówka wsparcia dziennego niezależnie od formy (opiekuńcza, specjalistyczna, pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę) realizuje opiekę, wychowanie oraz oddziaływania specjalistyczne itp. wobec dzieci i młodzieży korzystających z placówki, a także pracę z rodziną w oparciu o **spisane indywidualne plany wsparcia, dostępne całemu zespołowi placówki, jak i (w odpowiedniej wersji czy formie) użytkownikom i ich rodzinom/opiekunom.**

W celu ich określenia oraz ustalenia zakresu oddziaływań wobec uczestników placówki i ich rodzin placówka warto powołać **zespoły o charakterze interdyscyplinarnym** (szczególnie w placówkach specjalistycznych i w odniesieniu do dzieci o szczególnych trudnościach, gdzie konieczne jest pozyskanie do współpracy osób o wysokich kompetencjach, w tym diagnostycznych, np. psycholog, seksuolog, lekarz psychiatra). W skład zespołu o charakterze interdyscyplinarnym wchodzić powinni w szczególności wszyscy pracownicy merytoryczni placówki wsparcia dziennego różnych profesji i stanowisk, bezpośrednio zaangażowani w pracę z danym uczestnikiem placówki –wychowawca, pedagog, instruktor zajęć, osoby prowadzące terapię np. psycholog, logopeda, socjoterapeuta itp.

Pracując z rodziną poprzez zespoły o charakterze interdyscyplinarnym w pierwszej kolejności pracownicy placówek winni współpracować z asystentami rodziny oraz mieć na uwadze przepisy o ochronie danych osobowych lub pozyskiwać informacje dotyczące dzieci, młodzieży i ich rodzin za zgodą rodziny lub z jej udziałem.

Skuteczność realizowanego wsparcia zależy od podejmowania prób zastosowania podejścia: jedna rodzina – jeden plan – jeden koordynator = wymiana informacji i zasobów o dziecku

Do podstawowych zadań zespołów o charakterze interdyscyplinarnym może należeć w szczególności:

- opracowywanie w toku rekrutacji diagnozy potrzeb i możliwości psychofizycznych uczestników, w tym diagnozy sytuacji problemowej, potencjału, predyspozycji, potrzeb dziecka oraz jego rodziny (w tym diagnozy pogłębionej w przypadku dzieci korzystających ze specjalistycznych placówek wsparcia dziennego przychodzących do placówki z większymi deficytami i niedostosowaniem),
- opracowywanie indywidualnych planów wsparcia -ustalenie form i metod pracy z uczestnikami placówki i ich rodzinami,
- okresowa ocena i modyfikacja indywidualnych planów wsparcia (ewaluacja).

Indywidualny plan wsparcia opracowuje się z udziałem uczestnika placówki (tu ważne jest regularne podsumowywanie osiągnięć) i jego rodziny lub opiekunów, jeżeli tylko udział ten jest możliwy, w tym ze względu na gotowość do uczestnictwa w nim. Rekomenduje się pracę z całą rodziną uczestnika placówki (rodzeństwem, dziadkami, innymi osobami z najbliższego otoczenia rodzinnego młodego człowieka, w tym w szczególności wspólnie zamieszkującymi), a nie tylko np. z dzieckiem i jednym z rodziców.

Ad. 3. Równoległa i stała praca z dzieckiem oraz rodziną

Placówki wsparcia dziennego swoją pracę koncentrują wokół oddziaływań wobec dzieci, młodzieży. Dla wzmocnienia tych oddziaływań, ich trafności i skuteczności, powinny równolegle budować relacje z rodzinami/opiekunami młodych ludzi korzystających z placówki, bowiem praca z dzieckiem jest możliwa tylko w ramach oraz przy współpracy z rodziną, w której dziecko się wychowuje. **Równoległa, stała praca z rodziną** jest szczególnie istotna w przypadku młodszych użytkowników placówek.

Ad. 4. W celu wykorzystania rekomendowanych zasad pracy, w tym: nowych technologii i internetu (w tym mediów społecznościowych) jako miejsca kreacji młodych, działań poprzez projekty, wprowadzenia systematycznej ewaluacji indywidualnych planów wsparcia, doskonalenia kompetencji kluczowych **ważne jest podnoszenie poziomu umiejętności pracowników placówek wsparcia dziennego szczególnie w tych obszarach¹⁰**.

Praca z dzieckiem w PWD wymaga znajomości:

- metod indywidualnej pracy z dzieckiem
- diagnozy dziecka
- socjoterapii
- treningu zastępowania agresji
- metod pracy z grupą
- diagnozy rodziny
- treningu umiejętności społecznych
- indywidualnego planu pracy
- komunikacji interpersonalnej
- pracy z ofiarami i sprawcami przemocy
- metod pracy ze środowiskiem lokalnym
- diagnozy grupy
- projektu socjalnego/ społecznego (tworzenie, realizacja, monitoring)
- metod pracy podwórkowej (street working)
- diagnozy społeczności lokalnej
- pracy z osobami uzależnionymi.

Wychowawca placówki wsparcia dziennego powinien szukać ciekawych i nowych metod pracy. Tylko dzięki takiej postawie jest w stanie zaspokoić potrzeby podopiecznych i wskazać im alternatywę chociażby dla komputerów i innych gadżetów cyfrowych.

¹⁰ Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego...

Metody pracy o charakterze poznawczym:

Metody zajęć praktycznych (wykorzystywane we wszystkich formach pracy) posiadają różny charakter w zależności od założonych celów, **są to:**

- techniki plastyczne i artystyczne – teatr lalek, uczestnictwo w zespole tanecznym, te metody służą kształtowaniu wrażliwości estetycznej dziecka oraz rozwijaniu jego zainteresowań,
- zabawy i gry dydaktyczne, konkursy, olimpiady, gry i zabawy świetlicowe, zajęcia dydaktyczne, które kształtują zdolności intelektualne podopiecznych,
- imprezy, uroczystości, praca w kołach zainteresowań. Dzięki tym metodom dzieci uczą się zachowań prospołecznych. Te metody dają również możliwość kształcenia uczyc patriotycznych oraz więzi ze swoim regionem.
- ćwiczenia, sporty oraz wycieczki, zabawy ruchowe, spacery- rozwój sprawności fizycznej uczniów

Metody pogładowe służą pogłębianiu i utrwalaniu wiadomości, przykładem mogą być tu: przedmioty, mapy, tablice, przezrocza, ilustracje, katalogi, albumy, gazetki, filmy, prezentacje

Metody werbalne – pogadanka, dyskusja, opowiadanie bajek, różnych przygód wrażeń.

Metody aktywizujące – założeniem stosowania metod aktywizujących jest postawienie ucznia w sytuacji, w której jest on aktywizowany do podjęcia działania w ramach rozwiązania określonego problemu. Wśród najpopularniejszych metod aktywizujących możemy wyróżnić:

- burza mózgów – jest najczęściej stosowaną techniką, mającą na celu pobudzenie do kreatywnego myślenia. Główną zasadą postępowania w omawianej technice jest odroczone wartościowanie (gdyż krytyka i ocenianie hamują kreatywne myślenie) oraz ilość przechodzi w jakość (wg założenia myślimy w sposób tradycyjny, a następnie dochodzimy do oryginalnych rozwiązań);
- śniegowa kula – zachęca do tworzenia wspólnych pomysłów, pozwala na osobiste przemyślenia zadania, powoduje, że dziecko bierze aktywny udział w wymianie zdań. Polega na podwajaniu liczby uczestników np. z 4-osobowych do 8-osobowych.
- metoda sytuacyjna - polega na opisie kilku powiązanych ze sobą zdarzeń, złożoną sytuację, za rozwiązaniem, której przemawiają jakieś racje „za” i „przeciw”. Metoda ta jest szczególnie przydatną w sytuacji, gdy uczniowie muszą rozwiązać problem trudniejszy, bardziej złożony.
- mapy pojęciowe – przy stosowaniu tej metody uczniowie posługują się plakatami, rysunkami, obrazkami itp. do opracowania problemu. Kształcimy tym samym twórcze myślenie uczniów, umiejętność współpracy w grupie czy też porządkowania wiedzy.

- drama – pracując tą metodą możemy wykorzystać słowo, gest, ruch, rekwizyt. Uczniowie poprzez wchodzenie w określone role, symulują różnorodne sytuacje. Należy jednak pamiętać, że drama nie jest metodą bazującą na gotowych tekstach czy scenariuszach teatralnych. Wchodząc w określone role uczniowie wykorzystują swój intelekt i znane im emocje do stworzenia nowych interpretacji.
- gry dydaktyczne - wychowankowie poznają rzeczywistość poprzez odpowiednio zaplanowaną i zorganizowaną zabawę. W tej metodzie możemy stosować: krzyżówki, rebusy, gry planszowe, multimedialne programy komputerowe. Stosowanie tej metody sprzyja przyswajaniu nowych wiadomości i ich utrwalaniu, ponadto pozwala na rozluźnienie, redukuje napięcia i stres.¹¹

Podstawowe formy w pracy

Najcenniejsze jest gdy mamy możliwość stosowania zróżnicowanych form pracy. Według klasycznego podziału wyróżniamy: **formy pracy indywidualnej, zespołowej i zbiorowej**. Swobodne rozwijanie własnej aktywności i indywidualnej pomysłowości w grupie zależy w poważnym stopniu od jej liczebności.

W grupie 20-25 osobowej niezbędne jest bezpośrednio kierowanie dziećmi. Ta forma zajęć służy najczęściej wprowadzaniu nowych treści, uczeniu nowych technik, organizowaniu zbiorowej zabawy lub pracy. W trybie takiego działania uczestnicy nabywają umiejętności podporządkowywania się ustalonym regułom, koncentracji uwagi, opanowują nowe umiejętności. Ograniczona jest równocześnie wówczas możliwość poczucia swobody i ujawniania inicjatywy przez poszczególne dzieci. Obok zajęć prowadzonych z całą grupą, konieczne jest stosowanie w możliwie jak najszerszym zakresie podziału na mniejsze, swobodnie dobierające się zespoły. Działają one pod pośrednim kierownictwem wychowawcy. Pełni on wówczas rolę doradcy i pomocnika. Można wówczas wprowadzić zajęcia indywidualne, dając dzieciom w określonym czasie, możliwość dokonywania wyboru i zajmowania się czym chcą - indywidualnie lub z bliskimi kolegami/koleżankami. W przypadku rola wychowawcy sprowadza się do zapewnienia odpowiednich warunków oraz towarzyszenia dzieciom w charakterze opiekuna i zainteresowanego obserwatora¹².

¹¹ B. Zięba-Kołodziej, *Żeby świetlica nie była przechowalnią. Wskazówki metodyczno-organizacyjne*; Wydawnictwo Kieleckie, Kielce 2010

¹² G. Gajewska, K. Bazydło-Stodolna, *Teoretyczno-metodyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej w świetlicy*, PEKW „Gaja”, Zielona Góra 2005

Charakterystyka procesu komunikacji

Komunikacja interpersonalna jest to proces mający na celu przekazanie danej treści za pośrednictwem układu umownych komunikatów symbolicznych (dźwięków, liter, gestów). Proces komunikacji interpersonalnej przebiega między nadawcą komunikatu, a jego odbiorcą (przy czym model ten może być znacznie rozbudowany poprzez zwiększenie liczby jednostek biorących udział w danej sesji komunikacyjnej). Narzędzia komunikacji mogą oprócz mowy i pisma stanowić także mimika, mowa ciała oraz ton i barwa głosu. Proces komunikacji interpersonalnej przebiega nieustannie, ponieważ ludzie nadają określone komunikaty nie tylko poprzez słowa i gesty ale również przez zachowanie i postawę ciała.

Komunikowanie dzieli się na:

- jednokierunkowe - w sytuacji gdy nadawca komunikatu nie oczekuje od odbiorcy informacji zwrotnej; należy jednak pamiętać, że nawet gdy odbiorca nie przekazuje informacji zwrotnej w postaci komunikatu werbalnego, informację taką może stanowić również fakt, że odbiorca śmieje się, marszczy brwi lub ziewa.
- dwukierunkowe - kiedy odbiorca przekazu nadaje komunikat zwrotny w formie pytań, odpowiedzi lub komentarzy dotyczących komunikatu nadawcy¹³.

Proces komunikacji interpersonalnej składa się z trzech nieodłącznych od niego ogniw:

1. nadawca czyli osoba emitująca komunikat;
2. odbiorca czyli osoba, do której komunikat jest skierowany;
3. kod czyli sposób w jaki informacja jest przekazywana (np. werbalny).

Aby proces komunikowania się był efektywny, treść wypowiedzi powinna być przez odbiorcę zrozumiana zgodnie z intencją nadawcy. Często zdarza się na przykład, że używamy skrótów myślowych lub umieszczamy naszą wypowiedź w kontekście. W takiej sytuacji zrozumienie komunikatu wymaga od odbiorcy nie tylko rozumienia języka, w którym został on nadany, lecz również znajomości kontekstu lub odgadnięcia intencji nadawcy na podstawie nieprecyzyjnej wypowiedzi.¹⁴

Udzielanie informacji nie powinno być traktowane jako forma krytyki lecz jako wskazówka dla nadawcy. Dla jakości interakcji ważne jest aby informacja ta stanowiła rodzaj wsparcia dla nadawcy i świadczyła o tym, że odbiorca słucha go z uwagą i stara się zrozumieć. Istotne jest

¹³J. Jagieła, *Komunikacja w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Rubikon, Kraków 2004.

¹⁴Tamże.

także to by informacja zwrotna bazowała ściśle na treści komunikatu nadawcy, co pozwala na skupienie się wyłącznie na celu danej interakcji i uniknięcie zagubienia się w dygresjach. Największą wartość ma informacja szczerą i udzielaną na bieżąco.

Sam fakt, że nadajemy i odbieramy komunikaty nie znaczy jeszcze, że rozumiemy się nawzajem. Porozumiewanie się jest podstawową umiejętnością społeczną. Warto doskonalić się w niej, ze względu na znaczenie komunikacji interpersonalnej w przyjaźni, relacjach z partnerem czy w pracy. Dzięki komunikacji możemy także zdobywać wiedzę. Nasze umiejętności porozumiewania się wpływają na wszystkie sfery naszego życia społecznego – bez nich jesteśmy w naszym środowisku odizolowani od innych ludzi. W trakcie przebiegu procesu komunikacji interpersonalnej mogą pojawić się pewne zakłócenia zarówno ze strony nadawcy i odbiorcy, jak i ze strony środowiska, w którym przebiega interakcja. Stąd też należy wiedzieć jak prowadzić rozmowę .

Prowadzenie rozmów z wychowankami¹⁵

To wychowawcy świetlic spędzają z dziećmi bardzo dużo czasu, potrafią wyczuwać ich stany emocjonalne, rozterki i problemy, są w stanie profesjonalnie pomagać w trudnych sytuacjach, smutkach, w nauce i odrabianiu prac domowych, pracować z uczniami z różnymi trudnościami, kształtują także zainteresowania i rozwijają zdolności swoich podopiecznych.

Nie można się nie komunikować-rozmowa to prosty sposób na to , by dotrzeć do drugiego człowieka. Nawet jeśli nie wypowiadamy słów – nie prowadzimy dialogu, to i tak przekazujemy swoje uczucia i emocje. Choć nawiązywanie kontaktu wydaje się proste, to jednak wiele osób ma z tym problem. **Zatem jak rozmawiać, by być rozumianym?**

By nauczyć się rozmawiać z innymi ludźmi należy przyswoić dwie najważniejsze zasady:

- po pierwsze – sam/a musisz dawać, co chcesz dostać. Jeśli uważasz, że potrzebujesz zaangażowania, uwagi, zainteresowania, uwagi, uwagi musisz sam/a umieć to ofiarować.

¹⁵ *O komunikowaniu się w przedszkolu i w nauczaniu zintegrowanym*, red. K. Gąsior, M. Grochowalska, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.

- po drugie – musisz nauczyć się słuchać. Musisz zrozumieć przekaz , a to gwarantuje tylko aktywne słuchanie.

Podstawą prawidłowego kontaktu jest mowa ciała. Ważne jest tu zbliżenie się do partnera, ale z pewnym dystansem, podtrzymywać kontakt wzrokowy, uśmiechać się, gdyż uśmiech ułatwia zjednywanie sobie ludzi i pomaga w budowaniu pozytywnego wrażenia, wykazać zaangażowanie/ mimika twarzy jest jak najbardziej wskazana.

Sztuka konwersacji to trzy podstawowe ale i najważniejsze elementy sukcesu:

- zadawanie pytań,
- aktywne słuchanie oraz
- ujawnianie informacji.

Nauczyciel/wychowawca/opiekun w pracy DPW ma podejmować z wychowankami **rozmowy ukierunkowane na wsparcie, tj. na uzyskanie informacji od dziecka dotyczącej jego sytuacji w rodzinie, zachęcać do mówienia prawdy**. Aktywne słuchanie i zrozumienie wypowiedzi dziecka przebywającego placówce będzie okazją do poznania jego problemów. Poznanie dziecka i jego sytuacji będzie podstawą do udzieleniu dziecku odpowiedniego wsparcia i pomocy.

Specyfika procesu komunikowania uczuć

Uczucia można komunikować werbalnie, niewerbalnie (np. poprzez gesty) oraz wyłącznie poprzez zachowanie. Często nasz sposób komunikowania emocji i uczuć przysparza nam znacznych kłopotów w relacjach interpersonalnych. Doświadczanie różnych uczuć w stosunku do innych i samego siebie, jest ciągłym procesem. Pojawiające się emocje i uczucia wywołują potrzebę dzielenia się nimi. Jednak nie każdy potrafi akceptować poszczególne emocje, komunikować je odpowiednio i czerpać z nich w konstruktywny sposób. Aby nabyć wprawę w wyrażaniu uczuć należy je w pierwszej kolejności zaakceptować. Warunkiem akceptacji uczuć jest jednak ich świadomość. Dzielenie się uczuciami pozwala nie tylko na wzmocnienie relacji z rozmówcą czy skorzystanie z jego rady w sytuacji problemowej. Podjęcie próby opisanego własnych uczuć umożliwia także lepsze zdanie sobie sprawy z tego, co tak naprawdę czujemy. Jest to przydatne

zwłaszcza w przypadku doświadczania emocji negatywnych, których analiza pozwala wskazać ich źródło i podjąć próbę naprawienia tego, co stwarza problemy w naszym życiu. Dzielenie się uczuciami i emocjami jest aktywnością mającą na celu poprawienie naszego samopoczucia i uzdrowienie relacji interpersonalnych.¹⁶

W komunikowaniu interpersonalnym szczególnie w pracy ukierunkowanej na wsparcie niezbędną umiejętnością jest zasada aktywnego słuchania.

Umiejętność aktywnego słuchania:

- Pozwala wytworzyć poczucie wzajemnego zaufania, akceptowania drugiej osoby takiej, jaka jest. Może również dostarczać poczucia wsparcia.
- Zachęca do większej otwartości, zwierzenia się ze wszystkich problemów, co być może uświadomi naszemu rozmówcy, gdzie tkwi źródło jego trudności.
- Pomaga rozmówcy na dokładne zanalizowanie i organizację swojej wypowiedzi, co zwiększa jego szanse na samodzielne rozwiązanie problemu.
- Umożliwia swobodne wypowiedzenie się na dany temat, „wyrzucenie” z siebie danego problemu zmniejszając tym samym napięcie psychiczne.
- Daje możliwość konfrontacji wyobrażeń danej osoby z rzeczywistością oraz ich korekty, jest źródłem informacji zwrotnych.
- Pozwala prześledzić tok rozumowania drugiej osoby, jej sposób myślenia i wnioskowania.

Umiejętność aktywnego słuchania opiera się na:

1. akceptacji naszego rozmówcy,
2. pełnej tolerancji dla jego emocji,
3. szanowanie drugiej osoby.

Umiejętność aktywnego słuchania w dużej mierze polega na kontrolowaniu i odpowiednim kierowaniu swoimi zachowaniami niewerbalnymi (mimiką, gestami). Ważne jest w trakcie rozmowy:

- utrzymywanie kontaktu wzrokowego
- przejawianie zainteresowania tym, co mówi nasz rozmówca (np. odpowiednią gestykulacją)

¹⁶ Tamże.

- zachęcanie do rozmowy
- zadawanie dodatkowych pytań dotyczących tego, co mówi druga osoba
- krótkie powtarzanie niektórych elementów wypowiedzi rozmówcy, parafrazowanie
- powstrzymanie się od komentowania, udzielania rad
- wyrażanie tolerancji
- cierpliwość
- nie przerywanie rozmówcy jego wypowiedzi

Bardzo istotne w pracy opiekuna/wychowawcy PWD z dzieckiem jest stawianie pytań rozmówcy.

Zadawanie pytań – powinniśmy zadawać raczej pytania otwarte, wówczas koniecznym jest sformułowanie bardziej rozbudowanej wypowiedzi. Pytania otwarte dają naszemu rozmówcy okazję do szerszego wypowiedzenia się na dany temat, a tym samym do przeanalizowania swojej wypowiedzi i zorganizowania jej w jasną całość. Być może pozwoli mu to na lepsze zrozumienie swoich własnych doświadczeń.

Zadawanie pytań otwartych jest formą zachęcenia drugiej osoby do dalszej rozmowy, a także wyrazem naszej troski i zainteresowania jej problemami. Równie ważny jest sposób, w jaki zadajemy pytanie i jego struktura. Należy być czujnym i zwracać uwagę na wszelkie niuanse, jakie niesie ze sobą budowa zdania, użyte w nim słowa.

„Co tobą kierowało?” [dobrze postawione pytanie]. Osoba, która ma na nie odpowiedzieć zmuszona jest do skonfrontowania swojego działania z własnymi emocjami, słuchając jej odpowiedzi mamy okazję prześledzić jej sposób myślenia i interpretowania pewnych faktów.

„Dlaczego tak postąpiłeś/ to zrobiłeś?” [źle sformułowane pytanie] – ma już inny wydźwięk. Nie sugeruje rozmówcy, tak jak w poprzednim przykładzie, że powinien on zwrócić się w stronę własnej psychiki, przeanalizować motywy zachowania. Zwróćmy uwagę, że pierwsze pytanie zadane jest w formie biernej, jak gdybyśmy chcieli zasugerować, że nasz rozmówca nie działał w pełni samodzielnie, tylko „coś” nim kierowało, dyktowało mu, co ma robić: może chodzić o jakieś nie do końca uświadamiane potrzeby albo emocje.

Odzwierciedlanie uczuć – polega na uświadomieniu rozmówcy jego własnych uczuć.

Dzielenie się własnymi uczuciami – często stosowane w terapii grupowej, wówczas pozostali członkowie grupy powinni dostarczyć osobie wsparcia, uświadomić mu, że oni też borykają się z podobnym problemem i pokazać, jak sobie z tym radzą.

Scenariusze, propozycje i metody zajęć świetlicowych

Świetlica jest szczególnie wymagającym miejscem, jeżeli chodzi o prowadzenie zajęć. Zachęcenie dzieci do skorzystania z proponowanej oferty aktywności nie jest więc łatwe dla wychowawcy w świetlicy. Wprowadzenie pewnych elementów zaczerpniętych z socjoterapii czy pedagogiki zabawy powoduje przełamanie niechęci u dzieci.

Scenariusz nr 1

Temat zajęć: Samoakceptacja

Cele wychowawcze

- Kształtowanie w dzieciach poczucia własnej.
- Wyrabianie ekspresji twórczej (odgrywanie scenek).
- Odciążenie emocjonalne.

Metody i formy pracy z grupą

Rozmowa kierowana, odgrywanie scenek, burza mózgów, niedokończone zdania, praca z całą grupą, praca w małych grupach, prace plastyczne, zabawy ruchowe, burza mózgów.

Środki dydaktyczne

Arkusze papieru, flamastry, nożyczki, kartki z bloku, kasetka z muzyką magnetofonową, namalowane na arkuszu papieru drzewo z konarami bez liści, kolorowe listki z minkami uczuć, karteczki z nazwami uczuć.

Przebieg zajęć

Przywitanie z jak największą liczbą osób przy włączonej muzyce.

Pytamy dzieci – w jakim są nastroju? – Każdy uczestnik nakleja wybraną minkę w kształcie zielonego

listka i przykleja do drzewa na arkuszu papieru.

Zabawa ruchowa: Naśladowanie uczuć za pomocą wyrazu twarzy w parach (losowanie karteczek z nazwami uczuć), a następnie zgadywanie, co to za uczucie?

Rozmowa: Czy łatwo było zgadnąć, co pokazywał kolega, koleżanka?

Burza mózgów: Co to jest odpoczynek?

Praca indywidualna – obrysowywanie lewej ręki na kartce i napisanie lub narysowanie na niej swoich ulubionych sposobów odpoczywania

Praca w parach. Odrysowywanie konturu drugiej osoby i zapisanie na niej lub narysowanie, co waszym zdaniem ta osoba robi najlepiej.

Prezentacja prac.

Masażyk w parach: „Szcotkowanie psa”, „U fryzjera”, „Malowanie twarzy” itp.

Relaksacja.

Podsumowanie: „Jak się czujesz po zajęciach? Czy wydarzyło się coś, co było dla ciebie trudne?”

Scenariusz nr 2

Temat zajęć: **Poznajmy się bliżej**

Cele wychowawcze

- Kształtowanie pozytywnego stosunku do środowiska szkolnego.
- Rozwijanie umiejętności plastycznych.
- Kształtowanie umiejętności wypowiedzania się i słuchania innych.
- Kształtowanie umiejętności współdziałania w grupie, integracja grupy.

Metody i formy pracy z grupą

Rozmowa kierowana, zabawy integracyjne, twórcza ekspresja (malowanie kredkami świecowymi), praca z całą grupą, taniec integracyjny, zabawy ruchowe przy muzyce.

Środki dydaktyczne

Maskotka, arkusze papieru, magnetofon, kasetka z muzyką nastrojową i skoczną, karteczki do wizytówek.

Przebieg zajęć

Krąg uczuć: „Jak się czujesz? W jaki jesteś humorze?” (wędrująca maskotka).

Zabawa ruchowa: „Zagraj w swoje imię.”

Przekazywanie gestów w kręgu.

Krótka rozmowa z dziećmi o grupie świetlicowej. Autoprezentacja: dzieci mówią o sobie (swojej rodzinie, zainteresowaniach, ulubionych przedmiotach, itd.)

Zabawa ruchowa: „Wszyscy którzy lubią niech....”

Przedstawienie i omówienie wspólnie ze starszymi uczniami Regulaminu Świetlicy.

Taniec integracyjny: „Le Bastringlo”.

Niedokończone zdania. Dzieci podchodzą do plansz z niedokończonymi zdaniami i dopisują swoje zakończenia. Starsi pomagają młodszym w pisaniu.

Moja świetlica jest....

Świetlica jest po to....

Najbardziej w świetlicy przeszkadza mi....

Najbardziej w świetlicy lubię....

Przeczytanie plansz przez starsze dzieci i omówienie ich wspólnie z dziećmi.

Zabawa ruchowa przy muzyce: „Dziwne kroki”.

Podsumowanie: „Jak się czujesz/w jakim jesteś humorze po zajęciach?” Czy było coś dla ciebie za trudne?

Scenariusz nr 3

Temat zajęć: **Są sytuacje, w których czuję się ważny**

Cele wychowawcze

- Kształtowanie ekspresji twórczej (odgrywanie scenek).
- Dowartościowanie dzieci.
- Kształtowanie umiejętności współdziałania w grupie, integracja grupy.

Metody i formy pracy z grupą

Rozmowa kierowana, pantomima, burza mózgów, niedokończone zdania, praca z całą grupą, praca w małych grupach, zabawy ruchowe, relaksacja.

Środki dydaktyczne

Kartki z bloku, kredki, magnetofon, kasetka z muzyką relaksacyjną, karta z niedokończonymi zdaniami.

Przebieg zajęć

Krąg uczuć: „Jak się czujesz? W jaki jesteś humorze?”

Zabawa ruchowa: „Okręt”

Rozmowa nt. sytuacji, w których czujemy się ważni, docenieni. Co to znaczy czuć się ważnym?

Pantomimy: Jestem ważny, gdy... (odgadywanie, co autor miał na myśli)

Praca plastyczna na temat: „Jestem ważny, gdy...”

Zabawa ruchowa: „Lustrzane odbicie”, Maszyny, „Niewidomy i przewodnik”.

Niedokończone zdania:

Czuję się ważny, gdy rodzice

Lubię, gdy inni ...

Jestem dobry w ...

Relaksacja.

Podsumowanie: „Jak się czujesz/w jakim jesteś humorze po zajęciach?”

Dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych (SPE) w świetlicy – nowe wyzwania dla wychowawców/opiekunów

Dzieci o szczególnych potrzebach edukacyjnych to:

- dzieci zdolne,
- dzieci z niepełnosprawnością,
- niedostosowane społecznie lub zagrożone niedostosowaniem społecznym
- ze specyficznymi problemami w uczeniu się (dysleksja, dysgrafia, dysortografia)
- z niepowodzeniami szkolnymi,
- z zaburzeniami komunikacji językowej,
- przewlekle chore,
- znajdujące się w sytuacjach kryzysowych,
- zaniedbane środowiskowo,
- z trudnościami adaptacyjnymi związanymi z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnymi.¹⁷

¹⁷ Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Przewodnik. Edukacja skuteczna, przyjazna i nowoczesna, MEN, Warszawa 2010.

Każdy wychowawca świetlicy powinien poznać potrzeby, problemy i sytuację swoich podopiecznych. Konieczne jest zgromadzenie o nim rzetelnej wiedzy, z wykorzystaniem różnych źródeł:

- informacji i zaleceń zawartych w dokumentach (orzeczenia, opinie, IPET, karta indywidualnych potrzeb ucznia);
- informacji przekazywanych przez rodziców;
- informacji specjalistów – cenna może być wiedza pochodząca zarówno od psychologa, pedagoga, w tym pedagoga specjalnego, logopedy, lekarza (pediatry bądź innego specjalisty), rehabilitanta, itp.;
- literatury przedmiotu i szkoleń.

Dokładne poznanie dziecka umożliwi określenie jego rzeczywistych potrzeb i możliwości, a następnie sformułowanie zgodnych z nimi wymagań.

Naczelną zasadą pracy z dziećmi z SPE powinno być takie kreowanie sytuacji wychowawczej, edukacyjnej i profilaktyczno-terapeutycznej, **by nie dopuścić do wykluczenia, wyłączenia dziecka** ze specjalnymi potrzebami z toku zajęć.

W procesie pracy z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi istotną rolę odgrywa odpowiednie przygotowanie warunków zewnętrznych. Dla wielu spośród tych dzieci ważne jest tworzenie prawidłowych warunków akustycznych i przestrzennych. W przypadku uczniów z wadą słuchu i wadami widzenia może być potrzebne posadzenie dziecka blisko prowadzącego zajęcia. Dziecko z ADHD nie powinno siedzieć przy oknie, żeby to, co się za nim dzieje, nie rozpraszało jego uwagi. Dzieci z zespołem Aspergera czy z autyzmem nie powinny być narażone na zbyt dużą liczbę bodźców dźwiękowych, itp. Należy również zwrócić uwagę na sposób organizowania przestrzeni w świetlicy, by dziecko poruszające się na wózku inwalidzkim mogło swobodnie się przemieszczać, itp.

Kolejnym ważnym aspektem jest tworzenie prawidłowych warunków pracy terapeutycznej. Wychowawca/opiekun powinien **dostosować metody i formy pracy z dzieckiem do indywidualnych możliwości, uwarunkowanych dysfunkcjami czy sytuacją społeczną**. Wiąże się to na przykład z następującymi działaniami:

- **dostosowaniem sposobu komunikowania się z uczniem** (np. mówienie z odpowiednim natężeniem głosu, formułowanie wypowiedzi i pytań o prostej konstrukcji, powtarzanie pytań lub instrukcji, udzielanie dodatkowych wyjaśnień, naprowadzanie pytaniami pomocniczymi, zwracanie się wprost do ucznia);
- **zachowaniem właściwego dystansu** (np. w przypadku dziecka niewidomego należy stanąć blisko, dotknąć go dłonią, aby wiedziało, że jest słuchane lub że do niego kierowane jest pytanie,

natomiast dla niektórych dzieci z zespołem Aspergera czy z autyzmem dotyk będzie zbyt silnym bodźcem pobudzającym);

- **wydłużeniem czasu pracy;**
- **zmianą form aktywności** (stosowanie naprzemiennie metod podających i aktywizujących); stosowaniem metody pogłębłości – umożliwieniem poznawania wielozmysłowego;
- zmniejszeniem liczby zadań do wykonania; **częstym odwoływaniem się do konkretności;**
- **dostosowaniem liczby bodźców związanych z procesem poznawczym** (np. nie jest wskazane, aby dziecko z ADHD miało wokół siebie zbyt wiele przedmiotów, nawet jeśli są to pomoce dydaktyczne); zastosowaniem dodatkowych środków dydaktycznych i środków technicznych (w niektórych przypadkach wychowawca będzie musiał dostosować je do możliwości dziecka);
- **powtarzaniem reguł obowiązujących w grupie** oraz jasnym wyznaczeniem granic i egzekwowaniem ich przestrzegania.

Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi mogą potrzebować dodatkowego wsparcia, polegającego na udziale w specjalistycznych zajęciach. **Błędem jest przerzucanie odpowiedzialności za efekty edukacji ucznia w szkole wyłącznie na zajęcia specjalistyczne i odwrotnie.**

Bardzo ważne jest budowanie motywacji, wyrabianie pozytywnego stosunku do wyzwań, które stawiamy przed dzieckiem ze specjalnymi potrzebami. Można to osiągnąć poprzez aktywizowanie (stwarzanie warunków dla samodzielnej inwencji dziecka, praca metodami aktywizującymi), docenianie wysiłków (zauważanie każdej próby rozwiązania zadania, choćby droga rozwiązania nie była najłatwiejsza lub nie zakończyła się sukcesem, np. Cieszę się, że próbowałeś sobie poradzić), zachęcanie do podejmowania kolejnych prób (np. Spróbuj jeszcze raz. Czasem trzeba wiele razy próbować zanim coś nam wyjdzie. Wierzę, że Ci się uda), chwalenie (docenianie tego, co uczeń umie i co udało mu się osiągnąć, a nie wytykanie błędów).

Wychowawca świetlicy w pracy z dziećmi ze SPE musi przede wszystkim:

- wspierać każde dziecko w rozwijaniu jego potencjału,
- budować dobry kontakt z dzieckiem i jego opiekunami,
- dokonywać koordynacji i integracji pracy wychowawczej dotyczącej całego zespołu świetlicowego z uwzględnieniem potrzeb dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych,
- tworzyć prawidłowe relacje między uczniami,
- współpracować z innymi nauczycielami, wychowawcami, nauczycielami wspierającymi, logopedą, psychologiem, pedagogiem
- współpracować z rodzicami.

Wychowawca powinien przygotować rówieśników do przyjęcia do grupy dziecka ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, przygotować salę świetlicową do zajęć a także dostosować sposób komunikowania do warunków psychofizycznych dziecka. Należy wykorzystywać różne zdarzenia do formułowania przykładów pożądaných zachowań, stawiać dzieciom cele i zadania możliwe przez nie do osiągnięcia, a także wdrażać dzieci do twórczego myślenia i utrzymywania porządku.

Praktyczne wskazówki do pracy z dziećmi ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi:

- **z dzieckiem zdolnym:** kształtowanie ciekawości świata i do uczenia się przez dziecko treści, które je szczególnie interesują, stosowanie pracy grupowej w celu budowania relacji społecznych, zachęcanie dziecka do uczestniczenia w zajęciach dodatkowych i kółkach zainteresowań, zachęcanie dziecka do udziału w konkursach, przedstawieniach teatralnych, występach muzycznych, zawodach sportowych itp.
- **z dzieckiem z niepełnosprawnością, posiadającym orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego:** tworzenie warunków ułatwiających dziecku funkcjonowanie w świetlicy szkolnej, pomoc w pokonywaniu codziennych trudności związanych z niepełnosprawnością ucznia, podejmowanie działań usprawniających funkcjonowanie dziecka we współpracy ze specjalistami i rodzicami, włączanie dziecka niepełnosprawnego do działań grupy
- **z dzieckiem niesłyszącym lub słabosłyszącym:** tworzenie warunków spontanicznej rozmowy, zachęcanie ucznia do udziału w grach i zabawach zespołowych – wdrażanie do stosowania reguł, zminimalizowanie hałasu, przygotowanie dla dziecka odpowiedniego miejsca, tak by mogło ono obserwować twarz nauczyciela i jego ruch warg.

Przekazywanie informacji powinno być wzmocnione mimiką, gestami, polecenia należy powtarzać i sprawdzać czy dziecko je zrozumiało

- **z dzieckiem słabowidzącym lub niewidomym** – słabowidzącym mogą pomóc w orientacji przestrzeni: kontrastowe kolory w sali, stały porządek w sali, stałe rozmieszczenie mebli, zaokrąglone blaty, listwy zapobiegające spadaniu przedmiotów.

Dziecko należy zapoznać z lokalizacją pomieszczeń i mebli, pomóc mu stworzyć mapę z punktami orientacyjnymi pomieszczenia.

- **z dzieckiem z niepełnosprawnością ruchową** (sala świetlicowa powinna być odpowiednio przygotowana, np. uchwyty na drzwiach powinny być dostosowane do wysokości dziecka siedzącego na wózku inwalidzkim, należy: zastosować odpowiednie pomoce dydaktyczne podczas zajęć plastycznych pogrubiane flamastry, pędzle mające gruby uchwyt, nożyczki dla dzieci

- **z dzieckiem z niepełnosprawnością umysłową:** przeciwdziałanie wykluczeniu dziecka przez rówieśników poprzez organizację: gier i zabaw integrujących, włączanie dziecka do zabaw, wyznaczanie do wspólnych zadań, a także wyjaśnianie innym dzieciom ograniczeń wynikających z niepełnosprawności, w każdej sytuacji należy, wskazywać logiczne powiązania między sytuacjami, a ich skutkami.
 - **z dzieckiem z zaburzeniami komunikacji językowej:** nauczyciel musi dostosować swój język do poziomu dziecka, zarówno pod względem struktury języka jak i przekazywanych treści, należy mówić o rzeczach ważnych i istotnych dla dziecka, aktywnie współpracować z logopedą i wspomagać jego pracę
 - **z dzieckiem autystycznym:** należy rozumieć określone zachowania dziecka, odkryć i wykorzystać jego mocne strony, nagradzać pożądane zachowania a ignorować niepożądane, współpracować z terapeutą w celu określenia, które bodźce sensoryczne dziecko uspokajają i organizują, swoje wypowiedzi należy odnosić do konkretnych przedmiotów, sytuacji, zjawisk w otoczeniu dziecka, należy włączać dziecko do zabaw polegających na współpracy i współdziałaniu, rozkład zajęć i pomocy dydaktycznych powinien być niezmienny, by zwiększyć poczucie bezpieczeństwa u dziecka
- **z dzieckiem niedostosowanym i zagrożonym niedostosowaniem:** pomoc w nawiązywaniu pozytywnych relacji z rówieśnikami, przygotowanie do pełnego uczestnictwa w grupie dzieci ukierunkowanie działań na zainteresowania dzieci, poszukiwanie i podkreślanie pozytywnych cech wzmacnianie poczucia własnej wartości i samooceny dzieci, stosowanie gier i zabaw uczących odpowiedzialności za swoje czyny
 - **z dzieckiem ze specyficznymi trudnościami w nauce i z niepowodzeniami edukacyjnymi:** zwiększanie poczucie własnej wartości dziecka, pomoc w odrabianiu lekcji i wyrównywaniu braków, również poprzez organizację pomocy koleżeńskiej, ćwiczenia i zabawy ruchowe i muzyczno-ruchowe rozwijające funkcje ruchowe, kształtujące lateralizację oraz orientację w schemacie ciała i przestrzeni, rozwijające sferę duchową dziecka
- **z dzieckiem z chorobą przewlekłą:** dostosowanie otoczenia w taki sposób, aby dziecko mogło się samodzielnie poruszać i miało możliwość odpoczynku, odpowiednia organizacja czasu pracy, integracja z grupą, współpraca z rodzicami, wzmacnianie samooceny, rozwijanie u dziecka motywacji do życia i działania
 - **z dzieckiem znajdującym się w sytuacji kryzysowej lub traumatycznej:** współpraca z pedagogiem i psychologiem, rozmowa z dzieckiem o tym czego doświadczyło. Należy słuchać uważnie ucznia, towarzyszyć mu i dawać wsparcie, nie dopytywać, zachęcać dziecko do stopniowego powrotu do zajęć, dotychczasowego trybu życia, zainteresowań, pasji, kontaktów z rówieśnikami

- **z dzieckiem zaniedbanym środowiskowo:** wsparcie dziecka w próbach uporania się z trudnymi doświadczeniami, rozpoznawanie i rozwijanie ich zainteresowań i uzdolnień, wzmacnianie poczucia własnej wartości, organizowanie pomocy w zakresie wyrównywania i likwidowania zaniedbań środowiskowych i zaburzeń rozwojowych, udzielanie pomocy w eliminowaniu napięć psychicznych, kształtowanie umiejętności budowania właściwych relacji z otoczeniem.

Reasumując, rolą wychowawcy świetlicy jest tak dostosować pracę i metody aby zaspokoić potrzeby wszystkich dzieci. Nauczyciel musi poznać dziecko, jego problemy, sytuację rodzinną, zainteresowania i uzdolnienia. Musi odpowiednio wyposażyć i przygotować salę świetlicową oraz aktywnie współpracować z rodzicami i specjalistami ze szkoły i poza nią. Ważne jest by stworzyć w świetlicy przyjazną i miłą atmosferę, wzmacniać poczucie wartości dzieci i uczyć ich zasad prawidłowej komunikacji. Wychowawca musi być mentorem, przyjacielem i wspianiałym organizatorem.

Współpraca z rodzicami, nauczycielami oraz innymi instytucjami/środowiskiem lokalnym (komisją rozwiązywania problemów alkoholowych, ośrodkiem pomocy społecznej, sądem rodzinnym, kuratorami)

Współpraca ze środowiskiem może służyć różnorodnym celom oraz przybierać postać różnych zadań. W zależności od charakteru owych zadań współpraca może przybierać rozmaite formy. Ogromne szanse dla rozwoju szkoły tkwią w dobrze przygotowanej i zorganizowanej promocji szkoły. To nie tylko możliwość pełniejszego zaistnienia w środowisku lokalnym.

Zasady pracy z rodziną/opiekunami dziecka:

1. zbudowanie zaufania do placówki i jej kadry

Na początek dobrym krokiem w kierunku budowy wzajemnego zaufania są sprawy formalno-organizacyjne, takie jak przekazanie zasad pracy placówki czy godzin, terminów zajęć, wypełnienie formularza uczestnictwa, zebranie danych kontaktowych, otrzymanie zgody na uczestnictwo dziecka w wycieczce, przekazywanie zaproszeń na wydarzenia otwarte organizowane przez PWD. **Zbudowanie dobrej relacji z rodziną jest kluczem do dalszej pracy z dzieckiem.**

2. pozyskanie informacji ważnych dla diagnozy sytuacji dziecka;

Pozyskanie takich informacji jest możliwe tylko po uprzednim zbudowaniu zaufania rodziców/opiekunów do placówki (co najmniej na podstawowym poziomie) opisanym w pierwszym kroku pracy z rodziną uczestników. Wśród potencjalnych sposobów pozyskania informacji do diagnozy wymienia się: obserwację relacji rodzic – dziecko; wypełnienie wcześniej przygotowanego kwestionariusza; rozmowę o sytuacji życiowej dziecka i rodziny.

3. doskonalenie kompetencji wychowawczych rodziców/opiekunów oraz wspieranie rodzin w sprawach o kluczowym znaczeniu dla poprawy sytuacji dziecka;

Rozwijanie kompetencji wychowawczych może dokonywać się poprzez organizowanie spotkań, warsztatów i konsultacji ze specjalistami, prowadzenie grup wsparcia, prowadzenie zajęć o charakterze szkoły dla rodziców oraz w sposób mniej formalny np. podczas rozmów z pracownikami placówki czy wspólnych działań na rzecz placówki.

4. włączanie rodzin w życie placówki i praca rodziny na rzecz placówki.

Działanie to jest nakierowane między innymi na: poprawę relacji między dziećmi a rodzicami/opiekunami poprzez wspólne aktywności, obserwowanie relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicami w bezpośrednich kontaktach (ważne dla wzmocnienia diagnozy), wzmocnienie kompetencji wychowawczych rodziców/opiekunów poprzez „podglądanie” np. pracy wychowawców i ponownie na budowanie i podtrzymywanie zaufania do placówki.

W celu wymiany informacji i lokalnych zasobów, tj. ustalenia zakresu oddziaływań wobec uczestników placówki i ich rodzin, realizacji i oceny indywidualnych planów wsparcia uczestników, **placówka wsparcia dziennego tworzy interdyscyplinarną sieć współpracy**, w szczególności z przedstawicielami tych podmiotów, których wsparciem objęta jest (lub powinna być objęta) rodzina i /lub dziecko i podmiotów dysponujących zasobami, których pozbawiona jest placówka wsparcia dziennego.

Interdyscyplinarną sieć współpracy mogą tworzyć przedstawiciele innych instytucji składających się na lokalny system wsparcia, w tym:

- przedstawiciele innych placówek wsparcia dziennego na danym terenie,
- pracownicy socjalni,
- asystenci rodziny,

- przedstawiciele zespołów interdyscyplinarnych ds. przemocy w rodzinie,
- pracownicy punktów informacyjno-konsultacyjnych dla osób uzależnionych i ofiar przemocy w rodzinie,
- członkowie gminnych komisji do spraw profilaktyki/ i rozwiązywania problemów alkoholowych,
- pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych,
- członkowie zespołów wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka,
- pedagodzy szkolni,
- pielęgniarki szkolne,
- kuratorzy i sąd rodzinny,
- przedstawiciele placówek oświatowo-wychowawczych,
- przedstawiciele podmiotów leczniczych,
- przedstawiciele instytucji kultury i klubów sportowych,
- przedstawiciele organizacji pozarządowych,
- przedstawiciele innych instytucji istotnych z perspektywy wsparcia dzieci i rodzin¹⁸.

Modele współpracy z rodzinami podopiecznych

W pracy PWD wykształciły się trzy podstawowe modele współpracy z rodzicami lub opiekunami podopiecznych

- 1) **Działania terapeutyczne** – organizacja profesjonalnej, specjalistycznej pomocy w postaci terapeutycznych grup wsparcia lub indywidualnych konsultacji z udziałem psychologa, pedagoga lub logopedy.
- 2) **Pedagogizacja** – organizacja różnego rodzaju działań edukacyjnych, mających na celu rozpowszechnianie użytecznej, specjalistycznej wiedzy z zakresu wychowywania dzieci.
- 3) **Działania animacyjne** – organizacja różnego rodzaju działań animacyjnych, mających na celu wspólne spędzanie wolnego czasu¹⁹.

Bardzo duże znaczenie do kwestii działalności PWD ma stosunek lokalnych instytucji oraz władz lokalnych, co w dużej mierze się przyczynia do jakości oferowanego przez nie wsparcia.

¹⁸ *Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego na terenie Małopolski*, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 253/2017 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 23 lutego 2017 r. <http://www.rpo.malopolska.pl>

¹⁹ *Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego...*

Tabela. Współpraca placówek wsparcia dziennego z innymi instytucjami/środowiskiem lokalnym

Jednostki współpracujące	Wspólne działania
SŁUŻBA ZDROWIA	
<ul style="list-style-type: none"> — niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej — szpitale — pielęgniarki szkolne — lekarze specjaliści 	<ul style="list-style-type: none"> — profilaktyka zdrowotna, — konsultacje i opieka medyczna
PORADNICTWO PSYCHOLOGICZNE	
<ul style="list-style-type: none"> — poradnie pedagogiczno-psychologiczne — punkty informacyjno- konsultacyjne dla osób uzależnionych i ofiar przemocy w rodzinie — ośrodki interwencji kryzysowej 	<ul style="list-style-type: none"> — diagnozowanie podopiecznych oraz członków ich rodzin — konsultacje psychologiczne — specjalistyczna pomoc terapeutyczna
SYSTEM WSPARCIA RODZINY I PIECZY ZASTĘPCZEJ	
<ul style="list-style-type: none"> — centra pomocy rodzinie — asystenci rodzinni — inne placówki wsparcia dziennego w okolicy — kuratorzy rodzinni — gminna komisja do spraw profilaktyki/ i rozwiązywania problemów alkoholowych 	<ul style="list-style-type: none"> — konsultacje oraz wzajemnie wsparcie — organizacja szkoleń i grup wsparcia — organizacja wypoczynku wakacyjnego podopiecznych.
POLICJA	
<ul style="list-style-type: none"> — komisariaty policji — dzielnicowi — organy policji ds. nieletnich 	<ul style="list-style-type: none"> — wymiana informacji na temat podopiecznych oraz ich rodzin — organizowanie spotkań i prelekcji dla wychowanków PWD na tematy związane z bezpieczeństwem — konsultacje w przypadku sytuacji problemowych oraz przypadków przemocy w rodzinie
WYMIAR SPRAWIEDLIWOŚCI	
<ul style="list-style-type: none"> — kuratorzy sądowi — sąd rodzinny 	<ul style="list-style-type: none"> — konsultacje i wymiana informacji na temat dziecka lub jego rodziny
ORGANIZACJE POZARZĄDOWE	
<ul style="list-style-type: none"> — stowarzyszenia i fundacje o lokalnym i ogólnopolskim zasięgu oddziaływania 	<ul style="list-style-type: none"> — organizowanie wspólnych imprez oraz realizacja wspólnych projektów i akcji charytatywnych — korzystanie z zasobów organizacji oraz dofinansowania na poszczególne działania

Źródło: *Wsparcie dzienne dla rodzin w województwie małopolskim. Badanie małopolskich placówek wsparcia dziennego*, Kraków 2016. Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego Departament Polityki Regionalnej Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego

<https://www.obserwatorium.malopolska.pl/>

Bibliografia:

Gajewska G., Bazydło-Stodolna K., *Teoretyczno-metodyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej w świetlicy*, PEKW „Gaja”, Zielona Góra 2005

Jagięła J., *Komunikacja w szkole. Krótki poradnik psychologiczny*, Rubikon, Kraków 2004.

Jak organizować edukację uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Przewodnik. Edukacja skuteczna, przyjazna i nowoczesna, MEN, Warszawa 2010.

Jordan M., *Pedagogiczne i społeczne aspekty pracy świetlicy szkolnej*, [w:] Z. Brańka (red.) *Z problematyki pedagogiki społecznej i opiekuńczej*, Kraków 1995

O komunikowaniu się w przedszkolu i w nauczaniu zintegrowanym, red. K. Gąsiorek, M. Grochowalska, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.

Pery A., Kmita D., *Świetlica – szkolną przestrzenią czasu wolnego. Funkcjonowanie świetlic szkolnych. Poradnik dla gmin i dyrektorów szkół*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2014.

Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego na terenie Małopolski, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 253/2017 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 23 lutego 2017 r. <http://www.rpo.malopolska.pl>

Rekomendacje do prowadzenia placówek wsparcia dziennego na terenie Małopolski, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 253/2017 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 23 lutego 2017 r. <http://www.rpo.malopolska.pl>

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 maja 2001 r. w sprawie ramowych statutów publicznego przedszkola oraz publicznych szkół (Dz. U. Nr 61, poz. 624).

Socha –Kołodziej K., *Świetlica*, [w:] J. Brągiel, S. Badora, (red.), *Formy pracy opiekuńczo-wychowawczej*, Wyd. WSP w Częstochowie, Częstochowa 1997

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U.2017, poz. 697)

Zięba-Kołodziej B., *Żeby świetlica nie była przechowalnią. Wskazówki metodyczno-organizacyjne*; Wydawnictwo Kieleckie, Kielce 2010

<https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/funkcjonowanie-placowek-wsparcia-dziennego-dla-dzieci.html>

